

לשאלה הנ"ל (ב)

א.

דבר זה נפתח בגדולים:

(א) הגאון הנצי"ב ז"ל במשיב דבר (דף נ"ה, ב') כתב שאין שביעית נוהגת באדמת הפקר, וכמו קרקע של עכו"ם דממעטינן מלכם (לשיטת הבית יוסף. בשו"ת אבקת רוכל סי' כ"ד), וכמו קרקע של הקדש, שהיינו ממעטים ג"כ מלכם, אי לאו קרא דלד' — דבר שהוא לד' שביעית חלה עלי' (ירושלמי פאה פ"ז, ח"ז) — וכדרך שכתבו התוס' בפסחים דף ד', ב', ד"ה מדאורייתא וכו' של הפקר אין עלי' דין ביעור, דכיון דאמרינן אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה, כך אומרים אנו אבל אתה רואה של הפקר.

(ב) במנחת חינוך מצוה שכ"ט כתב: ואפשר לומר דגם שדה הפקר אינו חייב בשביעית מחמת מיעוט זה [לכם ולא לעכו"ם], כמו חמץ, וצ"ע.

(ג) מרן הרב זצ"ל בשבת הארץ פ"א, ה"ג, כתב: ובשדה של הפקר יש להסתפק אם יש בו דין שביעית. ועיי"ש בקונטרס אחרון סי' ד'.

(ד) הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל באוצרות יוסף דף נ' ע"ב: ראוי לומר דבעינן שדך וכרמך דייקא, והפקר אינו שדך, ועי' תוס' מנחות פ"ד, א', ד"ה שומרי וכו'. דקצירך ונזירך דשביעית ממעט הקדש. וא"כ יש לומר דהוא הדין דממעט הפקר. ברם האחרונים, בעלי תריסין, נכנסו לבית המדרש והקשו על שיטה זו כמה קושיות חמורות:

(א) שנינו במנחות פ"ד, א', שומרי ספיחין בשביעית [כדי שיהא העומר בא מהם] וכו' ורמינהי לאכלה ולא לשרפה [והיכי מקרבינן קומץ ושורפו ע"ג המזבת] ? א"ל רחמנא אמר לך [בעומר] לדורותיכם וכו' — כלומר גזה"כ היא שעומר קרב מתבואת שביעית. והשתא אם נאמר שאין שביעית נוהגת באדמת-הפקר, הרי יכלו להפקיר כברת אדמה ולא תחול קדושת שביעית על התבואה וממנה יביאו עומר ? (הגאון רבי משה קליערס ז"ל בתורת הארץ פרק ז' אות ל"ו) וכן קשה מירושלמי שקלים פ"ד ה"א, ההן עומר מהו שיזרע בשביעית, עיי"ש. והרי לפי"ז אפשר באמת לזורעו באדמת-הפקר ? (הנ"ל, שם).

(ב) במנחות דף ה', ב', מה למנחת העומר שכן מתרת חדש וכו' כר' עקיבא דאנר ספיחין אסורים בשביעית. משמע שאין במציאות שום תבואה שהעומר יתירנה בשביעית. ואם נאמר שאין שביעית נוהגת בהפקר, וכמובן שגם איסור ספיחים אינו נוהג באדמת הפקר, הרי העומר מתיר חדש בשביעית באדמת הפקר ?

(ג) התוס' בגיטין ס"ב, א', ד"ה אין עודרין, העמידה משום דאין קנין לגוי.

קה.

בא"י להפקיע מידי שביעית, והרי גם אם אין קנין לגוי, בכל זאת אין הקרקע ברשות ישראל והרי היא כאדמת־הפקר, ואם נאמר שאין שביעית נוהגת בה מ"ט יש בה איסור עבודה? (וקר' זו הובאה בחוברת שערי ציון, תרפ"ד, בשם הגאון מוהרצ"פ פרנק שליט"א).

ב.

והנה הקושיא הראשונה ממנחות פ"ד, א', נראה לתרצה עפ"י הגמרא בר"ה, י"ג, א', דדרשינן התם קצירכם ולא קציר נכרי, וכן ניתן לדרוש קצירכם ולא קציר הפקר, ולכן לא יתכן להביא עומר מאדמת הפקר. ואמנם הטורי אבן שם, אומר בפרוש דהכי נמי דרשינן „ולא קציר הפקר“ אלא שמיד הוא חוזר בו מכח קושיא „דלפי זה אין עומר בא בשביעית שהכל הפקר“. והנה ברש"ש כבר דחה דחייתו דמשכחת לה בשביעית שהגזברים זכו לפני הבאת שלישי עיי"ש. ברם נראה לתרץ דחייתו בדרך אחרת. דבאמת אפשר לפרש את דרשת הגמ' בשני פנים, א) שכוונת המיעוט הוא למעט תבואת עכ"ם, ב) שהכונה היא למעט קציר אדמת עכ"ם. ואמנם אם נפרש שכוונת הדרשה היא למעט תבואת עכ"ם, הרי אם נשוה לה תבואת הפקר הנה דין עומר בשביעית סותר את ההשוואה הזאת. אולם אם נפרש שהכוונה היא למעט קציר אדמת עכ"ם ובודומה לה גם קציר אדמת הפקר, אין כל סתירה מעומר בשביעית, שהרי בשביעית רק התבואה היא הפקר ואילו הקרקע בחזקת בעליה עומדת. ונראה להכריח שקצירכם ולא קציר עכ"ם בא למעט קציר אדמת עכ"ם ולא קציר תבואת עכ"ם, ממה שאמר ר' אלעזר (גיטין מ"ז). יש קנין לעכ"ם להפקיע מידי מעשר ממש"נ דגנך ולא דגן עכ"ם. ומטעם זה פטור גם ישראל שחכר קרקע מעכ"ם (שם, מ"ג; ע"י תוס' מ"ז. ד"ה אמר רבה), ונכרי ששכר קרקע מישראל חייב (תוס' הנ"ל מהגמרא בע"ז). ואם „קצירך“ בא למעט תבואת נכרי, כמו כן ה"י לנו לומר ש„דגנך“ אף הוא ממעט תבואת נכרי ממעשר ולא אדמת נכרי, ואילו עפ"י הנ"ל מבואר ההיפך.

אלא ברור שהמיעוט ולא דגן עכ"ם כונתו ולא דגן קרקע עכ"ם, ומכאן שגם בני"ד המיעוט ולא קציר עכ"ם, כונתו ולא קציר קרקע עכ"ם וכמו שכתבנו.

ועוד נראה להוכיח מדברי התוס' שם שהדרשה באה למעט קציר אדמת עכ"ם, שהרי הקשו שם (ד"ה קציר) כיצד קורא לה קציר נכרי, והרי א"י ירושה היא להם מאבותיהם? והשתא אם נאמר שעיקר המיעוט הוא על תבואת עכ"ם אם כן נהי שהאדמה שייכת לישראל, ברם התבואה ודאי של עכ"ם היא, ומאי קשיא להו לתוספות? אלא על כרחך הבינו התוס' בגמרא שעיקר המיעוט הוא על אדמת עכ"ם, ושפיר הקשו. ותירוצם „מכל מקום יש לו במה שזרע“, כוונתם שיש לעכ"ם דין בעצם הקרקע וביניקתה, אעפ"י שירושה היא להם, ושפיר הוי קצירכם ולא קציר אדמת עכ"ם. [דוגמא לדבר: דעת ר' יהודה בספ"א דבכורים דבעלי אריסות דחכירות, וכדמוקים לה בירושלמי בתכירי בתי אבות, מביאין וקורין, דקרינן לה אדמתך. וע"י בתוס' כתובות מ"ז, ב', ד"ה זמנין וכ"י שאני פירות דידו כידה וזוכה

בגוף הקרקע¹. וא"ת אם כך היא כוונת התוס' בתירוצם, הדרא קושייתם לדוכתא, דא"כ מדוע אין בידם לאסור את האילנות באיסור אשרות? ויש לומר עפ"מ"ש זגאון רבי שמואל מוהליבר ז"ל, דמאתר דבאילן אין ביכולתו לומר אילני אני עוקר, כב"מ דף ק"א, שפיר פריך דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, משא"כ גבי תבואה

(1) כונת התוס' שמ"ש שזוכה בגוף הקרקע היינו — בגוף הקרקע לפירוטיה כמפרש בשט"מ ע"ש. ומטעם זה אינה יכולה לסלק עצמה מתקנ"ה, שהרי כבר זכה הבעל בקרקע לענין זה, וזכות זו של הבעל היא ככל קנין פירות כמבואר גיטין מ"ז: שרק מכת ריבוי מיוחד — „ולביתך“, יכול להביא ביכורים מנכסי אשתו לדעת הסובר, ולפי ההלכה, שקנין פירות לאו כקנין הגוף.

ואם נפרש שמשכ' „קצירך“ היינו קציר אדמתך, ועיקר הקפידא על הבעלות של הקרקע, ה"ל לנו לומר שגם מה שזרעו לפני שנכנסו לארץ הרי הוא בכלל קצירך כיון שהקרקע ירושה לנו מאבותינו, ולנכרי אין לכלל היחוד אלא קנין פירות, ככל קנין לזמן, שאינו כקנין הגוף.

ואם תרצה לומר שמכיון שלא נאמר בפירוש „קציר אדמתך“, מססיק קנין פירות בקרקע, א"כ גם לענין „דגנך“ אין להצריך אלא קנין פירות של ישראל, בקרקע וחזרת שאלת הרב המחבר שליט"א למקומה, למה נתמעט „מדגנך“ קרקע ולא חכירת עכו"ם. והאמת נראה שעיקר דין „קצירך“ הוא בבעלות התבואה ולא הקרקע לא לקנין הגוף ולא לקנין הפירות, וכפשטות לשון התוס', מ"מ יש להם במה שזרעו, דהיינו שהפירות שייכים להם, ומה שמתקשה שא"כ מה ה"ל הס"ד שבתוס', אני אומר שבכגון דא צריכא רבה, שבכל יורד לתוך שדה חברו וזרעה והצמיחה א"י לומר פירותי אני נוטל, שבנידון זה שהגרעין כלה ודבר חדש צמח משדהו של חברו אין הפירות שלו ואינו יכול לתבוע אלא מה שהשקיע בזה, אם כדין שדה העשוי או שאינה עשויה לינרע (הכל לפי התנאים), ועד כאן לא דנו בגמרא ב"מ ק"א אם יכול לומר עצי או אבני אני נוטל, כשבא לקחת את זה שהוכנס משלו בקרקע חברו ועדיין זה קיים ועומד, אבל כשמה שהכניס כבר כלה ועשוי פנים חדשות באו לכאן מכה השדה לית דין ולית דיין שה"ל לומר פירותי אני נוטל. (ודבריו של מוהר"ש מוהליבר שהביא המחבר לא נאמרו אלא לאחר תירוץ התוס', וכפי הנראה גם אינם אלא לחידודא ומרוב חיבת הארץ, שמה מקום לבא בזה מכה תקנה מאוחרת, שבשום פנים אינה מתקנות יהושע, ועכ"פ אין זה יכול לחייב את הנכריים, שהיו בארץ לפני כן). וחידשו התוס' בתירוצם שלנכרים שזרעו טרם שנכנסו לארץ ה"ל דין של חוכרים מדעת, ומה שזרעו הרי הוא שלהם, וע"כ אין זה „קצירך“.

והקושיא מדרשת „דגנך“ נראה לתרץ עפ"י מחלוקת ר"ת וריב"ם (ב"מ פ"ח, תוד"ה תבואת), שלר"ת קונה תבואה לפני מירוח ה"ז בכלל „תבואת זרעך“ אצל הלוקח, וקונה לאחר מירוח פטור שאין זה „תבואת זרעך“ אצלו. א"כ לפ"ז אין לפרש מיעוט „דגנך“ לענין התבואה, שממנ"פ אם חזר וקנה התבואה מהנכרי לפני המירוח, ה"ז „דגנך“ כשם שזה „תבואת זרעך“, ואם קנה לאחר מירוח הרי ממילא פטור שאין זה „תבואת זרעך“, ולפי הריב"ם מבואר אם אין קנין לנכרי ה"ז נקרא „תבואת זרעך“ של הקונה, ואין זה נקרא תבואת הנכרי, א"כ בהכרח שהמדובר באופן שהפקיע קדושת הקרקע ועי"ז אין זה „דגנך“, ובע"כ היינו כשקנה הקרקע.

העורך

דביכולתו לקצור התבואה" (ספר שמואל, עמ' ל"ב). והסברו זה של הגרש"ם אנו צריכים לומר בדברי התוס' גם בלאו פירושנו. ועי' הגהות מצפה איתן בר"ה שם ועי' באר יצחק, יר"ד, סי' ל'.

וכל זה כתבנו עפ"י הדעה המקובלת שבשביעית רק התבואה היא הפקר ואילו הקרקע בחזקת בעליה קיימא, אכן עי' מאמרו של הרח"י אקר שליט"א בכ"מ ציון י' (עמ' ר"ב) שמחוץ לדין הפקר הפירות והתבואה יש גם דין הפקר על גח גידולה ויניקתה של הארץ, ולפי"ז סליק ליה תירוצנו זה, וחזרת הוכחת הטור"א למקומה, שמוזה שמביאים עומר בשביעית ש"מ דלא דרשינן ולא קציר הפקר. אלא שגדולי האחרונים לא ס"ל הכי, ודעתם שדין הפקר בשביעית אינו אלא על הפירות, ויישבו בזה דעת רש"י בפ"י על התורה (משפטים, כ"ג, י"ט) דשביעית חייבת בכורים, דס"ל דאעפ"י שהפירות הפקר הם, אבל כיון שהאדמה ברשות בעלים עומדת, שפיר קרינן לה אדמתך, וחייב להביא בכורים (עי' תורת הארץ פ"א אות י"ח). ולפי זה נוכל לתזור ולומר כסלקא דעתין של הטורי אבן, שהדרשה של קצירכם ולא קציר עכו"ם כוללת גם קצירכם ולא קציר הפקר, והכוונה כאמור היא על האדמה עצמה, שאין מביאין עומר מאדמת הפקר. וסלקא לה הקושיא ממנחות פ"ד, א'.

ג.

אבל באמת דרך אחרת לנו בישוב הקושיא, והיא נובעת מהבדל יסודי בכל הדין של שביעית באדמת הפקר. כי הגה הגאון הנצי"ב ז"ל למד מדברי התוס' בפסחים, דכל היכא דממעטינן נכרי והקדש ממעטינן נמי הפקר. ברם השואה זו צריכה ברור. שהרי יש לומר שעד כאן לא אמרה התוס' אלא בחמץ שהאיסור שבו נובע מן ה"לך", כלומר מן הבעלות של ישראל, ולכן כל שבעלות זו נסתלקה, נסתלקה גם תולדתה — איסור "לא יראה", ולכן השוו בצדק דין הפקר לאחרים וגבוה, שכן אין להבדיל בין אם החמץ הוא של אחרים ושל גבוה ויש עליו בעלות אחרת, או של הפקר הוא ואין עליו בעלות כלל. משא"כ בשביעית, שכיון שדין שביעית תלוי בקדושת הארץ, הרי כשאנו באים להפקיע קרקע של א"י מדין שביעית, לא מספיק אם אנו מוציאים אותה מידי בעליה, אלא אנו צריכים להוציאה גם מדין קדושתה. וכאן יש לשאול: וכי הפקר מפקיע מידי קדושה? והרי לשון הגמ' "יש כח ביד עכ"רם להפקיע מיד מעשר" (גיטין מ"ז, א') מוכיח שהשיכות לגוי היא המפקיעה, ולא רק חוסר בעלות של ישראל?

ואם אמנם יש להשוות המדה עפימ"ש מהרי"ט אלגזי בריש בכורות דבהמת הפקר מטורה מן הבכורה, אעפ"י שהקדושה תלוי בפטר רחם, מ"מ בעינן שיהי לה בעלים שראויים להקדישו, וכך אפשר לומר שדין שבת הארץ לכל פרטיו אינו אלא בשעה שיש בעלים לאדמה זו, וזוהי ודאי סברתו של הגאון הנצי"ב ז"ל שלא ירד לחילוק הנ"ל. [ויש להביא רא"י לשי' הגאון הנצי"ב ז"ל מדברי המנחת חינוך מצוה רפ"ד, דקדושת הארץ לענין המצוות התלויות בה, לאו בקדושה תליא מילתא אלא בזה שהארץ היא של ישראל, עיי"ש].

ברם לענ"ד נראה לומר שבאמת יש בדיני שביעית שני צדדים, צד אחד

שהוא תלוי בבעלות, ועל כן חוסר-בעלות כשלעצמו כבר יפה כחו להפקיעו, וצד שני שהוא בקדושת הארץ, וזה באמת אינו מופקע על ידי חוסר בעלות אלא אי"כ נכנס לרשותו של מי שיש בידו להפקיע מידי קדושת הארץ. ושני הצדדים הם: (א) איסור עבודת הארץ והוא תלוי בבעלות; (ב) קדושת פירות שביעית, וזה תלוי בקדושת הארץ.

וטעמא דמילתא הוא: עבודת הארץ אקרקפתא דגברא רמיא, ושפיר יש לומר שכל שהשדה איננו שלו, לא הטילה התורה עליו איסורי עבודה בשביעית. משא"כ קדושת הפירות, עיקר קדושתם נובעת מקדושתה הכללית של אדמת ארץ ישראל — „ושבתה הארץ שבת לד" — וכל שתוציא הארץ בשנה השביעית קדושת-שביעית עלי' — „והיתה שבת הארץ לכם לאכלה".

ומצאנו למרן הרב זצ"ל שכתב בקונטרס אחרון לשבת הארץ עמ' ס"ט, ביחס לעבודת הארץ שדין שביתת הארץ תלוי בגברא-בר-חיובא, ורק אם הוא עובד בה, דין שבת הארץ מתבטל אז על ידו. ולפי דרכנו נוסיף ונאמר, שאף הקרקע איננה בת-חיובא לענין עבודת הארץ אלא אם כן יש עליה בעלות של גברא-בר-חיובא².

ד.

ולכאורה הי' נראה להביא סעד גדול לסברא זו משיטת הרמב"ם שכתב שעיקר איסור קצירה בשביעית הוא דוקא אם קצר כדרך הקוצרים „כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי חדש בבקר" (פ"ד משמיטה ויובל הלכה א') ומשמע שעיקר טעמו הוא משום הבלטת בעלות על התכואה [וכן הי' נראה להביא ראי' משיטת הר"ש בפ"ח דשביעית מ"ו, דלא נאסרה בצירה כדרך הנוצרים אלא בשמור, אבל במופקר שרי כי אורחי', והיינו נמי מטעמא הנ"ל, ועי' במהר"ש סיריליאן שם, ד"ה ופסק ר"ת וכו' אבל תבצור אותם עם העניים וכדרך שהם בוצרים וכו' ולא כבעל הבית] ועל פי זה הי' נראה לבאר שיטתו שאוסר השקאת הקרקע לצורך הפירות (פ"א, הלכה י'), שגם זה מטעם הבלטת בעלות על הפירות כולם, שכן אין אדם דגיל להשקות פירות של הפקר.

ברם כל זה ניתן לידחות, שכן הסבר זה אינו מקיף את כל שיטת הרמב"ם באיסור קצירה ובאותה הלכה עצמה (פ"ד, הל' א') הוא מביא עוד סוג של איסור קצירה „או שקצר לעבודת הארץ" וחזר ושנאו לענין בצירה (הלכה כ"ב) „ואם בצר

(2) אינו מובן מה הקשר שבין חיוב האדם העובד בקרקע לבין הבעלות עליה. הרי האיסור אקרקפתא של העובד הוא (אם נאמר כן), ומה זה תלוי של מי הקרקע. וחילוקו של מרן הרב זצ"ל לענין חיוב בעל הקרקע דוקא כשנעבד ע"י גברא ב"ח היינו משום שאל"כ הי' כאילו נעבד מאליו וע"י קוף וכיו"ב כמבואר בדבריו.

והעיקר הוא שמכיון שחדגישה התורה „שדך" יש לראות שהאיסור תלוי בבעלות וכל עוד שאין בעלים אין חיוב, ומה שמקשה ומחלק בין חמץ שהאיסור נובע מה„שדך", מי יאמר לנו שבשביעית אין האיסור נובע מה„שדך", אדרבא עלינו לומר שכיון שחדגישה תורה „שדך" ש"מ שגם בזה תוא תלוי בבעלות.

לעבודת האילן, וזה כבר איננו נכנס בגדר הבלטת בעלות. ונראה שטעמו הוא כי אם אמנם בקצירת תבואה לשם קצירה ובצירת אילנות לשם בצירה כיון שאכילתם אינה אסורה על כרחך כוונת ה"ל שדרשו למעט „כדרך הקוצרים" היא שלא תבליט בעלות, ברם קצירה לשם עבודת הארץ ענינה אחר הוא — איסור עבודת הארץ ומטעם „ושבתה הארץ שבת לד"י.

אלא שאם אין לנו ראי' מהרמב"ם, יש לנו לעומת זה ראי' מפורשת מהראב"ד, והיא ששנינו בתורת כהנים, ריש בהר: „חילקו למשפחות ולא חילקו לבתי אבות, יכול יהו חייבים בשמיטה, תלמוד לומר שדך, שיהא כל אחד ואחד מכיר שדהו, כרמך — שיהא כל אחד ואחד מכיר את כרמו". והרי לנו שדין שביעית תלוי בבעלות ברורה ומסוימת. ואמנם גדולים חקרי לב כבר עמדו על הספרא הזו, והחליטו שלא נאמרו דברים אלא לענין קדושת הארץ לשביעית „אבל לאחר שנכבשה הארץ ונתחלקה לשבטיהם ובתי אבותיהם וכל אחד מכיר כרמו, אף שלאחר כך נתערבו, לא איכפת לנו בשמיטה" (הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל, שאילת דוד, חי' שביעית עמ' 34 בהערה) — ברם לא כן היא דעת הראב"ד, שכן להלן על הפסוק „וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה" דרשו בתר"כ „היו עליה היו מעורבבין, שבט יהודה בבנימין ושבט בנימין ביהודה, יכול חי' היובל נוהג, ת"ל יושביה [כלומר בזמן שמיושבין עלי']" וכתב הראב"ד שם בפירושו „וקשיא לי הא נפקא לן לעיל משדך וכרמך שאין מונין שביעית עד שיהא כל אחד ואחד מכיר שדהו וכרמו, ואם שביעית אין כאן יובל אין כאן". למדנו מכאן שדעת הראב"ד שדין „מכיר שדהו" איננו רק לענין קדושת הארץ לשמיטין, אלא דין הוא בכל שמיטה ושמיטה, וכל שאין מכיר שדהו וכרמו אין כאן שביעית. [ובדוחק אפשר לדחות שכוונת הראב"ד היא שאם אין אף אחד שמכיר שדהו, כלומר שחזר להיות מצב כללי של אין מכירין, אז אנו חוזרים למצב שלפני שנתקדשה הארץ לשביעית. ברם פשטות הדברים איננה נראית כך].³

הנהגה הגאון ר' יונתן אבעלמן ז"ל בספרו תורת יהונתן (אות ז') הקשה על הראב"ד, אם דין מכיר שדהו בכל שמיטה ושמיטה הוא, כיצד נהגה שביעית מדאורייתא בימי בית שני לרבנן דרבי (גיטין ל"ו, א'), והרי השבטים היו מעורבבין אז ולא היה כל אחד מכיר שדהו? ומכח קושיא זו דחק והעמיד את דברי הראב"ד בשבע שכבשו ושבע שחילקו. אולם המעיין בדברי הראב"ד, בתירוצו לקושיית עצמו, יווכח כי כוונתו היא בפרוש שדין זה נהג גם בדורות הבאים, וזו אינה צריכה לפנים. ובאמת, לפי דרכו של הגאון בעל תורת יהונתן שם בספרו, היה יכול לתרץ בצורה מרווחת יותר, ולומר שכל דין מעורבבין לא נהג אלא בבית ראשון, שנתקדשה הארץ על ידי כיבוש וחילוק, משא"כ בבית שני שראשון ראשון קנה ומתחייב, נתבטל דין מעורבבין מעיקרו, ממילא נהגה שביעית דאורייתא לדעת רבנן דרבי גם עפ"י שיטת הראב"ד.

ברם כל עצמו לא הגיע שם לדוחק הזה אלא בכדי ליישב את שיטת רבנו תם דס"ל שנהג יובל בבית שני, ולחרץ את הקושיא החמורה אשר הקשו עליו הרמב"ן

(3) כבר עמד בזה בתורת הארץ (סי' ז' מ"ג) עיי"ש ובמשי"כ במאמרנו בענין זה להלן.

זהרשב"א שהרי בבית שני מעורבבין היה, וכיצד נהג יובל במעורבבין? ומפני
חומר הקושיא הלך בדרך רחוקה וחדש שר"ת חולק על עיקר הדין — וכן גם
הראב"ד — וסבירא להו שדין מעורבבין לא היה קיים אז כל עיקר.

ולענ"ד נראה שאין צורך לאפוש מתלוקת בכדי, וכשם שהדברים ברורים
שדין מעורבבין נהג בכל ימי הבית הראשון וכפשוטו הגמ' בערכין ל"ב, ב', ופסק
הרמב"ם בפ"י מהלכות שמיטה ויובל ה"ל ח', כך לא נחלק אדם מעולם שדין
מעורבבין נהג ביחס ליובל גם בבית שני, וכדעת הרמב"ן והרשב"א [ולשיטת
הראב"ד — גם ביחס לשמיטה]. ואם לדין יש תשובה, שדעת רבנו תם היא
[וכן תהי' גם דעת הראב"ד אליבא דמ"ד שביעית בזמן בית שני דאורייתא],
שכשם שאנו אומרים שכיון שעלתה מקצת מכל שבט ושבט והתיישבה בארץ,
היתה לעליה זו והתיישבות זו תורת, "כל יושביה עליה" [דאי לאו הכי אין לך
בכל הדורות שלא היו מקצת אנשים מישראל הולכים חוצה לארץ, וא"כ יבטל
דין היובלים עליהם] — לשון ר"ת שהובא ברמב"ן וברשב"א גיטין ל"ו, ב', כך
אנו אומרים שהעובדא שחלק מאותה, "מקצת מכל שבט ושבט" התיישב איש איש
בעירו, היא שנתנה לזה גם תורת, "כל אחד ואחד מכיר שדהו". ואעפ"י שהרבה
ערים נשארו חרות, הרי כיון שחזרו ונסתמנו גבולות השבטים, שוב אי אתה
קורא עליהם, "היו מעורבבין". ומקרא מלא מסייעו לר"ת: "וישבו הכהנים והלוויים
וגר' בעריהם, וכל ישראל בעריהם" (עזרא ב', ע'), ועי' רשימת תחומי עולי בבל
בירושלמי שביעית פ"ה, ה"א, ועי' במשנה ערכין ל"ב, א', וראה מאמרו של
הפרופ' שמואל קליין ז"ל, "ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון", אזכרה
מחלקת ארץ ישראל, עמ' ע"ב וע"ד, שהישוב התפתח וחלך, ובימי החשמונאים
בעיקר הקיף גם את עבר הירדן, והרי אחת הראיות של רבנו תם היא מה שנאמר
ביוסיפון שהיובל נתקדש בימי אחד ממלכי החשמונאים.

והנה פסוק זה ועובדות אלו ודאי לא נעלמו מהרמב"ן והרשב"א, אלא כשם
שאינם מודים לר"ת שמקצת מכל שבט מספיקה בכדי לקיים דין כל יושביה, כך
אינם מודים לו גם בדין השני שמקצת מכל שבט היושבת בעריה מספיקה בכדי
להוציא מתורת מעורבבין. וזוהי שנחלקו בה רבותינו הראשונים ז"ל.

תבנא לדיננא, ששיטת הראב"ד היא שדין מכיר שדהו בכל שמיטה ושמיטה
הוא בכל הדורות, וכל שאין מכיר שדהו וזכרמו אין כאן שביעית.

ודעת הראב"ד משמשת בסיס למה שכתב מהר"ם גלנטי בשר"ת סי' נ"ן
(הובא בשמן המור, י"ד סי' ד') "כי מה שנאמר שדך ואסרה תורה השביעית
ושאר איסורין בגוף הקרקע, כשהיא של ר' וכן למה שכתב מהרי"ט צהלון בשר"ת
סי' מ"ו, בטעם היתר עבודת ישראל בקרקע נכרי, דכיון דלאו שדך הוא,
ובהלכות קטנות להר"י חגיו, ח"ב, סי' רל"ו, ספוקי מספקא לי' אם שביעית נוהגת
ביערות ומדברות: "ומי יודע אם יש לומר גבי שביעית שדך — לאפוקי יער ומדבר".
[ולפי מה שכתבנו שחוסר בעלות בשביעית אינו מפקיע רק דיני עבודת
הארץ, דאקרקפתא דגברא רמיו, ואילו דיני קדושת הפירות דבר אין להם עם
הבעלות, אלא עם הקדושה הכללית של אדמת הארץ, נלענ"ד ליישב קושיית הראב"ד,
שאם היתה הארץ מופקעת מדין שביעית מכל וכל, שפיר הייתי אומר, "אם שביעית
אין כאן — יובל אין כאן" אבל השתא שדין קדושת הפירות נשאר בעינו, גם בזמן

שאינו כל אחד ואחד מכיר שדהו, קורא אני על זה שביעית יש כאן וממילא יובל יש כאן. ואם תאמר: א"כ יצא לנו דבר חדש שבשבע שכבשו ושבע שחלקו, אעפ"י שלא הי' כא"א מכיר שדהו, היתה שביעית נוהגת ביחס לקדושת פירות, ודבר זה לא שמענו ולא ראינו?

שתי תשובות בדבר: א) אם גם אמרנו שבשמיטות שבאו לאחר מכן, נשאר בעינו דין קדושת הפירות גם כשפקעו איסורי עבודת הארץ, היינו מפני שבעיקרת של קדושת הארץ כבר חלה לענין שמיטה במילואה ובשלמותה. משא"כ בשמיטה הראשונה, כשנתקדשה הארץ לענין שביעית, לא הי' מקום שתחול הקדושה לחצאין⁴, ועל כן כל זמן שלא היתה במציאות אפשרות של חלות הקדושה לענין עבודת הארץ, גם לקדושת פירות לא נתקדשה; ב) הדבר הי' תלוי במנין, וכל זמן שבי"ד לא התחילו במנין, לא נתקדשה הארץ לשמיטין ויובלות, ושמא לא הי' חיוב להתחיל במנין כל זמן שהמצוה לא היתה יכולה להתקיים במלואה, וכדיוק לשונו של הראב"ד, "ש אין מו ניין שביעית עד שיהא כל אחד ואחד מכיר שדהו וכרמו".

ולפי"ז גם אם אמרנו שאין שביעית נוהגת באדמת הפקר, היינו רק לענין איסורי עבודת הארץ, אבל קדושת הפירות תהי' גם באדמת הפקר. ושפיר מיושבת הקושיא ממנחות פ"ד, א', שאין עצה בהבאת עומר מאדמת הפקר, שכן דין "לאכלה ולא לשרפה" ישאר גם שם כמו בכל פירות שביעית משדות בעלים. וכן מתיישבת הק"י מהירושלמי בשקלים, דהן אמנם באדמות הפקר אין איסור זריעה, אבל לגבי דין קדושת הפירות לא גרויח כלום.

ה.

הקושיא מהגמ' במנחות דף ה', היה נראה לתרצה בפשיטות, שהרי הקשה הר"ש בפ"ט דשביעית, סוף משנה א', על גמרא זו, שאכתי לר"ע העומר מתיר תבואה שנזרעה בששית לאחר העומר, והביאה שליש לפני ר"ה של שביעית ד ותירץ דהא מילתא דלא שכיחא. ואף כאן אפשר לומר דספיחי אדמות הפקר מילתא דלא שכיחא היא. ובצורה יותר מרווחת נראה לתרץ עפימ"ש הגריצ"מ ז"ל בציץ הקדוש סי' י"ו, ב', שעיקר ק"י הגמ' במנחות היא דהא חזינן דמביאין עומר בכל שנה שביעית, ואפי' בשעה שאין תבואה שנכנסה מששית לשביעית, וכן לעניננו, העובדא שמשכחת לה באדמות הפקר אינה סותרת את הוכחת הגמ' שם דמביאין עומר גם במקרה שאינו מתיר כלום.

אולם לענ"ד נראה לתרץ גם קושיא זו לפי דרכנו: דאילו אליבא דרבנן קיימינן שכל איסור ספיחים לדעתם הוא "מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וכר ויאמר ספיחים הן" (רמב"ם, פ"ד משמיטה ויובל, הל' ב') ודאי שאם אנו אומרים שאין איסור עבודה באדמת הפקר, אין שם כל מקום לאיסור ספיחים. וגדולה מזו היא שיטת הגר"א בשנות אליהו [עפ"י פיה"מ להרמב"ם] רפ"ט דשביעית, שאפילו

4) מה"ת לחדש חילוקים שאין להם שום מקור, ואם מסברא — הרי אין זו קדושה לחצאין, כיון שקדושת הפירות ודין העבודה הם שני דינים שונים, וכן מש"כ. שמא לא הי' חיוב להתחיל במנין, על איזה סמך נאמר כן, וע"י מש"כ להלן במאמרנו.

בפירות מן המופקר אין איסור ספיחים נהג לרבנן, וכך היא גם דעת המאירי בחי' פסחים דף נ"א. ברם, השתא דאליבא דרבי עקיבא קיימינן, דס"ל שאיסור ספיחים דאורייתא הוא, יש לומר שדעתו היא שדין הספיחים בתבואה הוא מיסוד קדושת פירות שביעית — וכל מקום שיש דין קדושת פירות באילנותיו, יהי איסור ספיחים בתבואתו.

ונראה דחליא באשלי רברבי, ודבר זה במחלוקת הוא שנוי בין הר"ש ומהר"ש סיריליאן. דלפי שיטת מהר"ש סיריליאן אפשר לומר שטעמו של רבי עקיבא הוא שאיסור ספיחים יסודו באיסורי עבודת הארץ, ואילו לשיטת הר"ש נראה שהאיסור נובע מדין קדושת הפירות.

כי הגה בירקות של שנה ששית שנכנסו לשביעית, סובר הר"ש סיריליאן דאסורין הן לר"ע מדאורייתא, כיון דאזלינן בהו בתר לקיטה (שביעית פ"ט, מ"א), ואמנם פשטות הדברים נראית כך, שהרי מקרא מלא הוא „את ספיה קצירך לא תקצור" והכונה הפשוטה היא על ספיה ששית שנכנסו לשביעית [ולפירושו של מהר"ש סיריליאן שם פ"ח, מ"ו, דעת ר' מנא היא שמפסוק זה למד ר"ע איסור ספיחים אפילו בעלו מאליהן, עיי"ש].

ואילו הר"ש שם סובר דספיה ששית שנכנסו לשביעית מותרין הן, כיון דאיסור ספיחים אינו אלא בשעה שתחילת הגידול היתה בשנה השביעית, ויליף לה אליבא דר"ע מקרא „הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנר", דמשמע שתחילת הגידול קובעת לאיסור.

[ולדידי צריך ביאור: מ"ט אזלינן בספיה תבואה בתר הבאת שלישי, ואם לא הביאו שלישי בששית חל עליהם דין ספיה שביעית, והרי תחילת גידולן בששית היתה? ונראה דאעפ"י שהוא לומד מקרא דהן לא נזרע, אין כוונתו ללמוד על זמן הזריעה ממש, ואין פעולת הזריעה קובעת כלל, אלא הכונה היא שהפרי גדל בזמן האסור בזריעה, וכל שגידולו בזמן האסור — דין ספיחים עליו. [ודוק בלשון הרמב"ן (ויקרא כ"ה, ה'): והספיחין האלה האסורים, הם הגדלים בזמן האסור וכו'], ולכן בירקות שעיקר גידולן כירקות מרגע זריעתן, אנו מצריכין תחילת גידול בשביעית לענין ספיחים, משא"כ בתבואה שעד שהביאה שלישי דינה כדין עשבים — עיין שם בר"ש פ"ט, מ"א — אין תחילת גידולה בששית מונעת איסור ספיחים בשביעית. ואם הביאה שלישי לאחר ר"ה של שביעית, רואים אותה כאילו היתה תחילת גידולה בשביעית, ושפיר חל איסור ספיחים עליה. ועי' בירושלמי שביעית פ"ה, ה"א: שלישי הראשון קשה הוא לבוא, מכיון שהוא בא מיד הוא גדל. ומדברי הר"ש ושיטתו, מתחזק פירושו של מהר"ש סיריליאן בדברי ר' מנא בירושלמי, שצריכים פסוק נוסף לאיסור ספיחים „את ספיה קצירך לא תקצור", דמקרא ד„הן לא נזרע" הייתי לומד שהדבר תלוי בתחילת הגידול בזמן האסור, וכשיטתו של הר"ש, קמ"ל שאפילו היתה תחילת הגידול בזמן המותר, אפילו אז חל עלי' איסור ספיחים].

ועדיין שיטתו של מהר"ש סיריליאן צריכה תלמוד, אם לדעתו אין איסור ספיחים תלוי כלל בצמיחה ובגידול, אלא באפשרות הקצירה והאסיפה בשביעית, וכל שעומד להאסף בשביעית, אפילו גדל כולו בששית יהא עלי' דין ספיחים, [ואם חאמר תבואה שהביאה שלישי לפני שביעית מ"ט מותרת, והרי היא נאספת בשביעית?]

י"ל דדינה כאילו נאספה בששית, וכמו שכתב הר"ש סיריליאו בפ"ב דשביעית דף כ"ח, א', או שמא גם הוא מודה לר"ש דעיקר האיסור לר"ע תלוי בצמיחה וגידול בששית, אלא שלדעתו אין צורך דוקא בתחילת גידול, ומספיק לכך גם קצת גידול, וכדרך שהר"ש עצמו סובר שם לענין קדושת שביעית בירק דלענין זה מספיק קצת גידול בשביעית?

על כל פנים שיטת הר"ש ברורה לנו שיסודו של איסור ספיחים לר"ע מבוסס על הצמיחה והגידול בשנת השמיטה, וענינו דומה לדין קדושת הפירות באילנות שעיקרו בקדושת הארץ.

ומעתה שלר"ע דין ספיחים תלוי בקדושת הארץ, הרי אף באדמות הפקר שאין בהן איסורי עבודת הארץ, איסור ספיחים חל עליהן. ומתיישבת הקו ממנחות דף ה', דלר"ע איסור ספיחים הוא אפילו באדמות הפקר, ואין מנחת העומר בשביעית מתירתי באכילה.

ו.

ועתה אנו באים לקושיא האחרונה מתוס' גיטין ס"ב, א' שהעמידו דין אין עודרין עם העכרים אליבא דמ"ד אין קנין לעכרים וכו'. וקשה: נהי דאין קנין וכו' אולם כיון שיצאה מידי ישראל הוה לה כהפקר, ואם נאמר שאין שביעית נהגת בהפקר, מ"ט אין עודרין בקרקע זו?

והנה קושיא זו הובאה, כאמור, בשערי ציון בשם הגאון מוהרצ"פ פרנק שליט"א, ואיהו מותיב לה ואיהו מפרק לה, דמ"ד אין קנין ס"ל דרואים אנו את הקרקע כאילו עומדת ברשות ישראל, ועל כן אסורה בשביעית. וכוונתו ודאי לשיטת רש"י בגיטין מ"ז, ב', ד"ה מדאורייתא „ואי אין קנין לנכרי להפקיעה מקדושתה, הויא לה לענין קדושתה ברשות ישראל, וניחא.

ברם הרשב"א בגיטין שם, לא ס"ל כרש"י, ונראה שדעתו היא דאפי' למ"ד אין קנין, הנה מרשות ישראל ודאי שהקרקע יצאה, והדרנא לקושיית הגרצ"פ. על כן נראה להוסיף ולומר, דעד כאן לא הוזקקנו לשיטת רש"י, אלא בכדי ליישב מה שקשה לנו מדברי התוספות שהעמידו הך דרב דאין עודרין מדאורייתא ואליבא דמ"ד אין קנין [וכך סובר גם בעל ספר התרומה שתירץ קו' התוס' דרב דס"ל אין עודרין משום דס"ל דשביעית בומן הזה דאורייתא]⁵.

אולם שיטת המאירי היא אחרת. ובחי' לסנהדרין כ"ה, כתב דהך דרב מיירי בשדה משותפת לישראל ולעכרים, ואסור לישראל לעדור בחלקו של העכרים, משום שמא יאמרו בחלק-עצמו הוא עודר. וכן כתב מהרי"ט צהלון בתשובה (סי' מ"ז) דהך דרב אינו אלא מדרבנן ומשום מראית העין. [ונראין הדברים שגם הרמב"ם סובר כך. דלשיטת הכסף משנה בש"ד משמיטה ויובל ה"ל כ"ט, שהרמב"ם סובר

(5) התוס' שם הולכים בשיטת ר"ת. ור"ת כנראה אינו סובר סברא זו שלמ"ד אייך ה"ז כשדה ישראל שלא חלה המכירה כלל לענין זה ע"י תוס' ב"מ פ"ה ד"ה תבואת שהובא לעיל בהערה 1.

יש קנין לעכרם וכו', אם כן למה פסק בפ"ח שם, ה"ח „אבל לא יסעדנו [לעכרם] ביד? ועל כרחק צריך לומר דאף הרמב"ם סובר שאין זה אלא מדרבנן ומשום מראית העין, ולכן גם למ"ד יש קנין אסרו חכמים דבר זה. ומדאורייתא אין באמת איסור לעבוד בשדה עכרם וכשיטת רש"י בסנהדרין כ"ו]. ועיין משפט כהן עמ' קכ"א ומזמרת הארץ אות ל"ו. ומעתה ניתן לומר, דלא מיבעי למ"ד יש קנין שמוחר מדארץ לעדור בשדות עכרם, אלא אפילו למ"ד אין קנין, אין זה נוגע אלא לקדושת הפירות, שהקרקע בקדושתה עומדת לגבי קדושת פירות שביעית, אבל איסורי עבודת-קרקע באמת אינם שם, מטעם דלאו שדך הוא וכדין קרקע-הפקר, שמכל מקום מידי ישראל יצאה הקרקע וכשיטת הרשב"א בגיטין מ"ו, ב', [ורק במקום שיש טעם של מראית העין יש לאסור העבודות מדרבנן], וכמבואר שאיסור עבודת הארץ אינו דין בקדושת הארץ עצמה אלא במצוה שעל בעל-השדה, וכל שיצאה השדה מרשות ישראל — אעפ"י שאינה מופקעת מקדושתה — איסור עבודת-הארץ אין בה.

ז.

ובסברא עיקרית זו שבקרקע-הפקר תהי' עבודת הארץ מותרת בשביעית, ואילו קדושת-פירות תחול גם עליה, מצאתי שקדמוני שלשה רועים, הלא בספרתם: (א) הגרא"י פרלמן הי"ד, הרב משקודוויל, ליטא, בספרו פני אברהם (קידאן, תרפ"ח) סי' ב', והוא השיב אחור ימינו וחזר בו מדעתו מכח דברי הכס"מ בפ"ד משמיטה ויובל הכ"ט, שכתב שם דוקא כשזרעה עכרם ומשמע שישראל אסור לו לזרוע קרקע-עכרם אפילו למ"ד יש קנין. ואם בקרקע עכרם כך — בקרקע הפקר לא כל שכן. ברם, כבר כתבנו לעיל, שכל האיסור הזה לדעת הכס"מ ברמב"ם, אינו אלא מדבריהם, וכשיטת המאירי ומהרי"ט צהלון, וכך כתב מרן זצ"ל במבוא לשבת הארץ סוף סי' י"א, וכ"כ הגר"מ קליערס ז"ל בחורת הארץ פרק ו', מ"ה. ודכוותה מצינו במנחות ל"א, א', דאפי' למ"ד יש קנין חייבו בתר"מ מדרבנן.

(ב) הגר"מ חסקין ז"ל, הרב מפריילוקי, בספרו כלכלת שביעית (ירושלים, תרצ"ג), עמוד תנ"א, דקשיא לי' על דברי רבנן בתראי ז"ל שכתבו דאין שביעית נוהגת בהפקר, והא תניא בתוספתא דשביעית פ"ו, ב' „שהשביעית עשה בה את המופקר כשמור"? והוא מתרץ ומוקים לה לתוספתא דא בקדושת פירות שנוהגת אפי' בקרקע הפקר.

(ג) הגר"מ הכהן פוהרלסקי ז"ל, הרב מפוצ'יפ, בספרו מזמרת הארץ (ירושלים, ת"ש) אות ס"ד. והוא מביא ראיה שקדושת פירות נוהגת בהפקר מסוכה ל"ט, ב', בד"א בלוקח מן המופקר, וכן מהמשנה דרפ"ט דשביעית הפיגם והירבוזין וכו', שפשטות הדברים היא על קרקע-הפקר. ברם מרש"י בסוכה שם, ד"ה וניקחין, גראה בפירוש שהפירות הפקר הם ואילו הקרקע בעלים יש לה. ועוד שאם בקרקע הפקר עסקינן, מה מקום לקושיית הר"ש שם ברפ"ט דשביעית מאיסור ספיחים, השתא באדמת-בור אין איסור ספיחים — באדמת הפקר לא כל שכן. וכבר הבאנו לעיל דמספקא ליה למהר"י חגיו בהלכות קטנות (ח"ב, סי' רל"ז) אם שביעית נוהגת ביערות ומדבריות, ולא הביא כלל דמתניתין היא ברפ"ט דשביעית. אלא

מחורתא כדאמרינן שרק הפירות הפקר הם ואילו הקרקע יש לה בעלים, ואין להביא ראי' ממשנה זו לעניננו.
ולעומתם כתב הגר"מ קליערס ז"ל בתורת הארץ פ"ז, אות ל' ול"ג, שאיסור עבודה וקדושת פירות תלויין זה בזה, והביא ראי' מספר החינוך מצוה פ"ד עיי"ש. אולם אין הדברים מוכרחים למעין.
ומעתה שכבר נשמעו הדברים בין החיים, והועלו על שלחן מלכים, יעיינו נא גדולי הדור בהלכה זו, יבררוה וילבנוה, ולארץ יוציאו משפט.